

ДІЕСЛІВНА МЕТОНІМІЯ У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКІЙ, ПОЛЬСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

На матеріалі дієслівних предикатів української, польської, англійської мов розглянуто явище метонімії. Проаналізовано актантний та сирконстантний типи метонімічних зміщень.

Ключові слова: дієслівний предикат, метонімія, когнітивна семантика.

У сучасній антропо- та когнітивно зорієнтованій лінгвістичній парадигмі актуальною є проблема дослідження процесів вербалізації понять. Так зване «омовлення» нових знань дуже часто відбувається завдяки явищам концептуальної метафори та метонімії.

Метонімію як семіотичну закономірність, сутність якої полягає у «перенесенні позначень одного компонента події на інший за суміжністю у межах однієї ситуації» [7, с. 346] дослідники зазвичай розглядають у контексті предметного типу значень [9; 11; 15; 16 та ін.]. Лише окремі праці засвідчують спроби підходу до характеристики цього явища на матеріалі одиниць із ознаковим типом значень [1; 2; 4; 5; 6]. Отже, мета нашої статті — проаналізувати деякі типи дієслівної метонімії у сучасних українській, польській та англійській мовах. Матеріалом слугували дані словників (СУМ, KSJP, NSOED) та сучасної прози.

Із позицій традиційної семантики метонімія зумовлена семною динамікою, а саме усуненням інтегральної семи і заміною її диференційною. Метонімічне значення, як зауважує Н. Арутюнова, прагне «отримати визначену референцію (спрямованість до конкретного, відомого комунікативного предмета)» [3, с. 349]. Із урахуванням різних параметрів дослідники виокремлюють декілька типів метонімії:

- 1) за рівневим статусом — лексичні, фразеологічні, словотвірні та ін.;
- 2) за поширенням у мові — системні й авторські;
- 3) за характером суміжності, яку покладено в основу, — різні типи зміщень (детальніше — див. [9]).

Когнітивна семантика пояснює метонімію «рухом знака з одного елемента когнітивної моделі (пропозиції, фрейму) до іншого» [7, с. 346]. Для неї дискусійною залишається проблема розмежування метонімії та метафори. На думку Н. Арутюнової, метонімія виконує функцію ідентифікації, а метафора — характеристичної предметів [3, с. 352]. І якщо метафора ґрунтується на осмисленні однієї сфери кризь призму іншої, тобто її когнітивна природа вимагає застосування знаків різних предметних сфер, то когнітивна природа метонімії полягає у «застосуванні знака одного поняття на позначення іншого в межах однієї ситуації або предметної сфери» [7, с. 346]. Основною функцією метонімії когнітологи (А. Барселона, Р. Гіббс, Р. Дірвен) вважають інференційну, тобто функцію «логічного виведення» [10; 12; 16], і наголошують на синтаксичній специфіці метонімії у порівнянні із семантичним еством метафори. На нашу думку, найбільш перспективним для пояснення метафоричних

та метонімічних зміщень виявляється підхід Ж. Фоковье та М. Тернера, реалізований у межах теорії ментальних просторів. Нагадаємо, що Ж. Фоковье трактує мовний простір як невеликий концептуальний набір динамічних форм мисленнєвого досвіду людини, створений для розуміння конкретних ситуацій реальності, які виникають у процесі розгортання дискурсу. Образні, метафоричні, метонімічні, а також пропозиційні когнітивні моделі структурують ментальні простори. Змішування (blending) двох вихідних когнітивних моделей (input spaces) спричиняє появу метафоричних та метонімічних зміщень. Далі на основі згаданих input spaces формується породжувальний простір (generic space) і змішаний простір (blended space), що містить елементи початкових просторів і витворює власну структуру.

Дослідники неодноразово наголошували, що дієслівний предикат у своєму концептуальному змісті мотивований позначуваною ситуацією, адже дія — це координаційний центр, який регулює стосунки між людиною і світом [14, с. 54], а дієслово як найбільш регулярний знак предиката виступає «компактним найменуванням ситуації і структур дійсності, котрі неминуче тягнуть за собою уявлення про ... найважливіші компоненти позначеної структури діяльності» [8, с. 135]. Процесуальне, реляційне значення — це сигніфікативна частина семантики дієслова, тоді як денотатом дієслова виступає уявлення про ситуацію, де закладена інформація про учасників ситуації, їхні фізичні, кванторні, аксіологічні ознаки, іноді — обставинні характеристики. Отож дієслівна метонімія як модель репрезентації знань становить неабиякий інтерес для когнітивних досліджень.

Традиційна семантика оперує поняттями первинної та вторинної дієслівної метонімії. Як уважає С. Гінзбург [5], первинна метонімія базується на суміжності самих ситуацій, позначених дієслівним предикатом, тобто на внутрішніх асоціативно-дерииваційних зв'язках значень однієї лексеми; вторинна зумовлена валентісною структурою дієслова, тобто «опирається на міжслівні семантико-синтаксичні зв'язки дієслова з іншими словами у висловленні» [4, с. 169]. Наприклад, *рубати дерево* і *рубати дрова*: *дерево* — це об'єкт дії, а *дрова* — це результат дії. На думку Ф. Бацевича, у таких ситуаціях відбувається не модифікація дієслівного значення, а заміна учасників дієслівної дії за загальною метонімічною моделлю (частина — ціле, просторова, часова суміжність і т. ін.) [4, с. 196–197]. Такий тип метонімічного вживання дієслів має багато різновидів [5, с. 137–143]. Ф. Бацевич називає його суб'єктно-об'єктною (або актантною) метонімією [4, с. 197], Ю. Апресян [2, с. 203–210] звертає увагу на згадане явище, описуючи типи регулярної багатозначності дієслів російської мови.

Спостереження доводять, що актантна метонімія властива також українській, польській, англійській мовам. Ми спробували виокремити такі метонімічні моделі:

1) 'обробляти певним чином' — 'каузувати певним чином': *вишивати рушник / взір, gotować krupy / kasze, bake potato / bread*; як частковий випадок — 'деформувати певним чином' — 'створювати певним чином': *pumi nicok / яму, kopać ziemię / rowy, chisel wall / opening*;

2) 'обробляти певним чином' — 'ліквідувати певним чином': *правити текст / помилки, leczyć kogoś (chorego) / ospeć (chorobe), wipe eyes / tears*;

3) 'обробляти певним чином' — 'видаляти певним чином': *стригти голову / волосся, kopać grzadki / chwasty, sweep floor / refuse*;

4) ‘обробляти певним чином’ — ‘добувати певним чином’: *витискати цитрину / сік, доіс owce / mleko*.

У позамовній ситуації певні дії, процеси, стани можуть супроводжувати суміжні звукові, зорові, тактильні і т. ін. явища, що спричиняє у мовця відповідне сприйняття та передається у процесі розгортання дискурсу за допомогою окремих одиниць, які стосуються дієслівного предиката як носія основної дії (наприклад, *їхати з шумом, ходити кашляючи, примчати захекавшись* і т. ін). Однак суміжна ознака основної дії може бути передана у структурі значення дієслова (*прошелестіла* — *пролетіла, шелестячи*). Такий вид метонімічного уживання дієслів Ф. Бацевич [4, с. 198] називає обставинною, або сирконстантною метонімією. Як уважає дослідник, у таких випадках перетворення значення дієслова відбувається під впливом синтаксичної структури, й у семантиці дієслівного предиката проявляється нова архісема, тоді як попередня стає диференційною.

Це означає, що шлях метонімічних асоціацій пролягає через зміщення синтаксичних позицій. Недаремно О. Раєвська, акцентуючи на неповторності рельєфу, який створює метонімія на лінійній поверхні тексту, застерігає: «Метонімічні зрушення і метонімія загалом як дискурсивний засіб може бути пов’язана з певним ризиком нерозуміння» [6, с. 541].

Серед дієслівних предикатів української, польської, англійської мов найбільшу схильність до метонімічних зміщень обставинного типу мають дієслова фізичної дії. Наведемо виокремлені метонімічні моделі.

1) фізична дія — слуховий ефект від фізичної дії:

«... і той, що **хрумкотить** яблуком, і той із палевою краваткою» [ВД1, с. 169] — ‘жує із хрумкотом’; «Зі скляних горлянок **набулькали** вина, задзенькотів кришталю» [ВД1, с. 160] — ‘налили з булькотом’; «Чув, як **скригнула** хвірткою, як /.../ відчиняються двері і цокають шпильки» [ВД2, с. 155] — ‘відчинила зі скрипом’;

«*Tośka z obrzydzeniem **szurnęła** psa, który zawarczał ...*» [KG,9] — ‘odsunęła ze szurnięciem’; «*Koń **chrzęstnął** piaskem*» [KSJP] — ‘ruszył ze chrzęszczeniem’; «*Ojciec zdawkowo pozwolił się pocałować w policzek, **szurnął** krzesłem i gestem wskazał drogę*» [KG,120] — ‘posunął ze szmerem’;

«... a breeze in a wood **rustling** the leaves» [JH, 113] — ‘causes to move with a rustling sound’; «*He reads the paper and **crunches** his toast*» [CF, 79] — ‘eats with a crunching noise’; «*His fingers run over and over the long drooping ends of his moustache ... they crackle the paper in his pocket*» [JH, 114] — ‘break with a crackling sound’.

2) фізична дія — зоровий ефект від фізичної дії:

«*Юлька дико **блимвула** очима до нього, /.../ заверещала, викрутилася, дрягнула, мов кішка*» [ВІІІ, 36] — ‘подивилася, блимвувши очима’.

Розгляд відображальної налаштованості дієслівних предикатів, що зазнавали обставинних метонімічних зміщень, на імена їхніх об’єктів засвідчив різну якість зв’язків. Об’єктами ставали й бестіафакти (*szurnęła psa*), і грамінафакти (*rustling the leaves*), і артефакти (*набулькали вина*), і натурфакти (*chrzęstnął piaskem*) тощо.

Здійснений апаліз метонімічних дієслівних значень української, польської та англійської мов дозволяє виявити, наскільки детально і глибоко зафіксована та чи інша подієва ситуація дієслівними предикатами досліджуваних мов у їхніх

взаємозв'язках із можливими актантними та сирконстантними учасниками, що сприятиме витлумаченню прихованих когнітивних структур і відкріє значну дослідницьку перспективу.

Література

1. *Агеева Н. Г.* Типология и механизмы глагольной метонимии в современном английском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Н. Г. Агеева. — К., 1990. — 20 с.
2. *Апресян Ю. Д.* Избранные труды : в 2 т. / Ю. Д. Апресян. — М. : Школа «Языки русской культуры», 1995.
Т. 1: Лексическая семантика. Синонимические средства языка. — 472 с.
3. *Арутюнова Н. Д.* Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. — М. : Школа «Языки русской культуры», 1999. — 896 с.
4. *Бацевич Ф. С.* Очерки по функциональной лексикологии / Ф. С. Бацевич, Т. А. Космеда. — Львов : Свит, 1997. — 392 с.
5. *Гинзбург Е. Л.* Конструкции полисемии в русском языке. Таксономия и метонимия / Е. Л. Гинзбург. — М. : Наука, 1985. — 222 с.
6. *Раевская О. В.* «Здесь прошелся загадки таинственный ноготь...», или к вопросу о нетривиальных метонимических смещениях и заменах / О. В. Раевская // Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство : сб. в честь Е. С. Кубряковой. — М.: Языки славянских культур, 2009. — С. 538–543.
7. *Селиванова О. О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селиванова. — Полтава : Довкілля – К, 2006. — 716 с.
8. *Селиванова Е. А.* Когнитивная ономастология (монография) / Е. А. Селиванова. — К. : Фитосоциоцентр, 2000. — 248 с.
9. *Тараненко А. А.* Языковая семантика в ее динамических аспектах / А. А. Тараненко. — К. : Наукова думка, 1989. — 254 с.
10. *Barcelona A.* Clarifying and applying the notions of metaphor and metonymy with cognitive linguistics: An update // *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast* [ed. by R. Dirven and R. Pörings]. — Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 2003. — P. 207–278.
11. *Crystal D.* The Cambridge Encyclopedia of Language / D. Crystal. — Cambridge: Cambridge University Press, 2010. — 516 p.
12. *Dirven R.* Metonymy and Metaphor: Different mental strategies of conceptualization // *Leuvense Bijdragen*. — 1993. — № 82. — P. 1–28.
13. *Fauconnier G., Turner M.* Metaphor, metonymy and binding // *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast* [ed. by R. Dirven and R. Pörings]. — Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 2003. — P. 469–488.
14. *Langacker R.* Nouns and verbs / R. Langacker // *Language*. — 1987. — Vol. 63. — № 1. — P. 53–93.
15. *Lyons J.* Grammar and Meaning / J. Lyons // *Grammar and meaning. Essays in honour of sir J. Lyons*. [ed. By F. R. Palmer]. — Cambridge: Cambridge University Press, 1995. — P. 221–254.
16. *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast* [ed. By R. Dirven and R. Pörings]. — Berlin & New York: Monton de Gruyter, 2003. — 608 p.

Джерела ілюстративного матеріалу та умовні скорочення

ВД1 — Даниленко В. Зачаровані ходото / В. Даниленко // Вечеря на дванадцять персон. — К. : Генеза, 1997. — С. 159–169.

ВД2 — Даниленко В. Свято гарбузової княгині / В. Даниленко // Вечеря на дванадцять персон. — К. : Генеза, 1997. — С. 151–159.

ВШ — Шевчук В. Місцева зозулька із ластів'ячого гнізда / В. Шевчук // Вечеря на дванадцять персон. — К. : Генеза, 1997. — С. 13–85.

СУМ — Словник української мови: в 11 т. — К. : Наукова думка, 1970–1980.

CF — Frey C. How I Spent My Summer Holidays / C. Frey // The Last Map Is the Heart. Western Canadian Fiction. — Saskatoon: Thistledown Press Lts, 1990. — P. 75–87.

KG — Grochola K. A nie mówiłam! / K. Grochola. — Kraków: W-wo Literackie, 2010. — 406 s.

JH — Hodgins J. By the River / J. Hodgins // The Last Map Is the Heart. Western Canadian Fiction. — Saskatoon: Thistledown Press Ltd, 1990. — P. 111–117.

KSJP — Komputerowy słownik języka polskiego. — Warszawa: PWN, 1998.

NSOED — The New Shorter Oxford English Dictionary on CD-ROM. — Oxford: Oxford University Press, 1996.

Nazarchuk R. Z. Verbal metonymy in the Modern Ukrainian, Polish and English languages. *The notion of metonymy is considered on the basis of verbal predicates of the Ukrainian, Polish and English languages. Actant and circonstant types of metonymic displacement are analyzed.*

Keywords: verbalpredicate, metonymy, cognitive semantics.

Назарчук Р. З. Глагольная метонимия в современных украинском, польском и английском языках. *На материале глагольных предикатов украинского, польского и английского языков рассмотрено явление метонимии. Проанализированы актантный и сирконстантный типы метонимических смещений.*

Ключевые слова: глагольный предикат, метонимия, когнитивная семантика.